

Ազգագրական հանդես

Azgagrakan Hande's [Ethnographic Review]

Ժողովրդական դեղեր

Zhoghvrdakan degher [Folk Medicines]

Ervand Lalayan's accounts of folk medicines and remedies used in four districts of historical Armenia, extracted from his larger studies in *Azgagrakan Hande's*: 1. Javaxk', 1(1895/1896), pp. 300-308; 2. Zangezur, 4(1898), pp. 96-100; 3. Ganjak, 6(1900), pp. 316-320; 4. Borch'alu, 10(1903), pp. 156-167. Compiled and indexed by Robert Bedrosian, September, 2016, in 31 pdf pages.

I գիրք (1895/1896)

[Զաւախք](#). Ընտանեկան բարք. Ժողովրդական դեղեր. № 1. pp. 300-308.

IV գիրք (1898)

[Զանգեզուր](#). Ժողովրդական դեղեր. № 2. pp. 96-100.

VI գիրք (1900)

[Գանձակի գաւառ](#). Ժողովրդական դեղեր. № 6. pp. 316-320.

X գիրք (1903)

[Բորչալուի գաւառ](#). Ժողովրդական դեղեր. № 10. pp. 156-167.

մարդն որ մնացընկու է՝ մնացընկնք, փքն որ հիւնդցնկու է՝ հիւնդցընկնք:

— Հօրերուս հագուն, հըլլ մէմ՝ ալէք, ես ա կան խի գաւթքին մէջը:

Ցուկըր կառնեն գաւթարը շորտեն, շորտեն, կառնն օր՝ նէա մնա-
նողներուն սրին մէջ կայ, նէա հիւնդցողներուն, կրտեն. «Շաղան, գու-
նկառ խի գաւթքին մէջը, նէա հիւնդնառ պար, նէա մնանք»:

«Յր առաջն է, ես ա իմ օշխարս չեմ տայ մեզի՝ տեսնիմ թնչ
պըտի էնէք, կըսէ շաղանն ու փերցնէ օշխարը փախի կրո: »

ԺԱՂԱՐԴԱԿԱՆ ԴԱԿԱՐ.

Հարինդ.

Ժողովրդի նախապաշարմամբ հարինդ (խաբրուի, սալում) են ընկ-
նում, երբ աղօթքինի գաւառ է ծնում, ուստի և ընկնելիս անիծում են
անդայտ, գուցէ և գայութիւն չունեցող աղօթքինի գաւառին:

Առաջնանայու համար խնչում են մի կտոր շորի մէջ, փրան աղ-
ցանում, մի քանի կաղէկ կամ մի ուրիշ բան դնում մէջը և ձգում փո-
ղաց: Ով որ փերցնէ այդ՝ նա կստանայ հարինդ, խի առաջինը կը լա-
ւանայ:

Հարինդ ընկած երկիւանքն առում են ընկերներին. «Ըստ հոգ,
հոգ: Եւ եթէ մինն ալ՝» ու կը պատասխանէ. «Սալումս քեզի փութո:
Եւ օրանով՝ իրք. հարինդը կը փութի միւսն և ինքը կ'առաջնանայ:

Հարինդը իրենց շփոթուելու համար հարինդ ընկածին պատահե-
լիս առում են. «Շաղլէն գուգամ, զրփոս ալըրոտ է»:

Դիխացաւ.

Թայ քաթանի վրայ քաշում են գլղնուզի (հուն) կամ նանճուզի
պատտեղ և կամ աղով սփռ կապում նակաթին:

Ճակատից սրին են տանում:

Քիթը քացախ քաշում:

Գլխին օդի են ածում և արորում:

Փորացաւ.

Խուփը տախանում և շորի մէջ փաթաթած դնում են փորին:
Աւելուիչ խաշում փորին են քաշում:

՝ Յոն Բաղդամութիւնը ազգով է „La Roue des Traditions Populaires“ փ
1893 թ. № 2 մէջ:

Ամբոթեան ոգև.

Զիթապոցի կուսը և մի քիչ բովրած սուրճ եփում, շորի վրայ քաշում և կապում են փորին:

Լուծելու (խտա) ոգև.

Դիտարը մանրում, եփած հաւիթի վրայ ցանում, երկու առաւօտ դեռ բան չկերած, անօթի փորում, ուտում են:

Կամ զգնուդի կուսը փոշացնում, իրի մէջ եփում և մի քանի անգամ խմում են:

Թզենու տերեւները չորացնում, ծեծում և սուրճի պէս եփում ուտում են:

Դեղձի դախը եփում են իրով և ուտում:

Հունի (զգնուդի) կուսը բովրում, սուրճի պէս եփում և խմում են:

Փախելու ոգև.

Համեմի հունդն եփում են մինչև որ մեռում է իրի կեւը, ապա քիչ քիչ խմում:

Արամշումը.

Արջառի կամ ուխարի ողնաշորի ուկողը շորի վրայ քաշում դրնում են վերան և առաւօտ երեկոյ փոխում:

Բիզնառ.

Կապոյա պոպի նման դուրս է գալիս և սաստիկ քեր գալիս, դրում կամ սրա ծաղիկը և կամ սրա խալը սառը շաքարի հետ ծեծում դնում են վերան և օրը մի քանի անգամ փոխում:

Փաթաթում են չրգանով:

Ըան լախար սպանում, ինճիսում և դնում են վերան, յետոյ օձի շապիկը ձիթով զազում կապում վերան:

Հաւկուր.

Հաւկուր ընկնալը երեկոներն ալլ ես չի տեսնում: Սրանից ազատուելու համար կեմը ձգում են վիզը և քաշելով երեք անգամ պըտտեցնում եկեղեցու շուրջը:

Հաւերի հետ կուտ են տալիս:

Ցանկարծ անից դուրս են կանչում և կտուրից դաան չէմքին մի կնուն քցում կտուրում: Պատահում է, որ կնունը սխալմամբ դիպչում է հաւկուրի զլխին և անի կուրացնում նրան:

Նրանի նորից.

Հիւանդացոյններին բժշկելու համար ուսի և սիտորի մօտիւրը շարուած են նակաին, պնդերին, ջմբին, գաստակներին, բուրբ և կրծքին:

Սյարասի են կարել տալիս—մինը հաց և պանիր ամառու լուխան զնում է մի թամրազործի առաջ: Թամրազործը հասկանում է և դարձեալ լաւ մի կտոր կաշի լաւանէ կարում զնում է հացի տեղը: Ռեբոլը վերցնում է այդ սյարասին և ամառու երեխայի գասակին կարում:

Հազի.

Անյուայ ամերիկեան հրազու մոմով օծում և զնում են կրծքին: Թամրակը բռնում են կրտիչ ձգուած խնկի վրայ և տաք տաք զրնում կրծքին և երբեմն էլ մէջքին:

Երբ մրսելուց հազում են՝ առաւօտները հում կաթ են խմում: Բուրբ կամ ունաքը կաթի մէջ եփում ուտում և կաթը խմում են: Դալ չաքար են ուտում:

Ալիքինջան կոչուած արմատը թէյի պէս եփում, օրը երկու անգամ խմում են:

Ատամնացաւ.

Ատամնացաւի զէմ զործ են անում հետեւալ զեղերը. Միխակի իւզն օդու հեա խառնելով՝ սղողում են բերանը. այս զեղը ամուսաղը կէս տարի կարում է ցաւը:

Վարդապետի մօտը (խելառ ժախ) ծեծում զնում են ցաւած ատամին:

Անիուդի միջուկը զնում են կրտիին, որ իւրը զուրս տայ, այս ժամանակ աւանում են աքամների մէջ և սեղմում:

Մամուխ թուփի արմատը մանր խորզում, եփ են տալիս իրի մէջ մինչև իրի $\frac{2}{3}$ մասը չաղիանալը և ապա ջիւ հազացնելուց յետ մի երկու րոպէ պահում բերանում՝ ցաւոյ ատամի վերայ:

Ցարի ֆիլիքիլը ծեծում, օդով շաղում և զնում են ցաւած ատամին:

Եթէ ատամը փթել է և ցաւում է՝ դաջը (сѣна) լաւ ծեծում և ցանում են մեղրի վրայ, ապա մեղրը զգալով լաւ խառնում, քսում ցաւած ատամի կողմի այսին երեսից և չորով փաթաթում: Ելար ուշաւում, քաշում է իրեն ատամի ցաւը և առողջանում:

Ճաղը ստաթիկ սաքացնում կամ բամբակը սպիրտի մէջ թաթաւում և զնում են վերան. այսպիսով ցաւը մի քանի օր կարում է:

Ռմանը էլ մարիւղ մանր ծեծում լցնում են օդի մէջ, լաւ եռացնում, յետոյ պաղեցնում և սղողում բերանը:

Ուսուցք.

Դրոժով հացը բրդում են լաւ գինու մէջ, ետացնում և կապում ուսուցքին:

Դարի ալիւրն ու աշինդրը (կաշան) միտաին եփում, չորի վերայ քաշում և դնում են ուսուցքին:

Թելի կամ՝ ոտի ուսուցք.

Դոտեմի տերմը ծեծում, օդով չափում և չորի վրայ քաշած դրնում են ուսուցքին:

Մինեղն ուսուցքի համար զազարի քերուածքը չորի վերայ քաշում դնում են վերան:

Ամուկի ուսուցք.

Զորացրած թուֆը լաւ ծեծում են որ կաներն անգամ փշտին և հաւկթի զեղնուցի հետ լաւ խառնելով՝ չորի վերայ քաշում և դնում ուսուցքին: Դեղն առատ երեկոյ փոխում են: Այս մինեղն զեղը դրնում են և բիւր ուսուցքին: Եւ եթէ ուսուցքը օպխտակ է՝ կը ցրուէ, իսկ եթէ կարմիր՝ կը ծակէ:

Դոտան տակի ուսուցք.

Ոչխարի կամ արջառի օղնաշարի ուղեղը փշտոի փշու հետ խառնում և չորի վրայ քաշած դնում են վերան: Առատ և երեկոյ փոխում:

Ամորճիքի ուսուցք.

Ամորճիքների ուսուցքը իջեցնելու համար՝ անկի միթապատուղը կտի հետ ծեծում և չորի վերայ քաշած դնում են վերան: Օրը երկու անգամ զեղը փոխում:

Մինեղնի համար բաթաթուկ բոյս և հում դժակ հաւառաբաշափ խառնում, ծեծում և չորի վրայ քաշած դնում են ուսուցքին. օրն էլ 2—3 անգամ կրկնում:

Դամանոց ծծի ուսուցք.

Օճառի (լախի սպուն) փռչին հաւկթի զեղնուցի հետ զարնում և չորի վերայ քաշած դնում են ծծին և օրը երկու անգամ կրկնում:

Բարի քան-ժամոտախառ.

Տղայոց բուկը՝ կամ ականջի տակը սոստաիկ սուշում է: Ուսուցքը հաւկթից մեծ է լինում և փայլում է: Բժշկելու համար՝ ցորեն ալիւրը

շաղկապում են կովի խզով ու տաք ջրով, խմորը բանում են, երեսին մեղր քսում և գնում ուսուցչի վերայ:

Մազուլ.

Քաղանիտից դուրս գալիս մազաակի ձիվթը գնում են մազուլի վերայ և կապում, քաշում արմատախիլ է անում:

Սև ձիվթի հետ խառնում են 16²/₃ մեղրամամ, շաղկապում և յգնում մազուլի վրայ, օրական մի անգամ փոխելով:

Կտրուածի արիւնը կտրելու.

Վերջից քիչ բարձր կապում են գմբութակ մատանի: Դիւռ փռակի փռի են անում վերքի վրայ:

Կապոյա կտաւը խառնում և գնում են վերքի վերայ:

Կտրաւթիլի քերուցքը գնում են չորի վերայ և կապում վերքին:

Կայա եւփրաղի կուշումը քոյոի տերեւը թքոտում կամ ջրոտում և գնում են կտրածին, շաբաւը քաշում առաջնացնում է:

Սրով կտրած.

Անկուայ քուրզը ձիվթի մէջ այնքան եփում են, որ քուրզը հալուի, ապա սա քսում են սրով կտրած վերքի վրայ և չորեքով փաթաթում:

Ղիմաթին խզի հետ ծեծում գնում են կտրուածի վերայ, կամ դիմաթին չորացնում, մանրում, կտրա դիւղի մէջ շաղկապում և գնում կտրածի վերայ:

Կտարած ոսկոր.

Կտարած ոսկորը նախ զգուշութեամբ ուղղում են, ապա չրեւաը կամ լաւ մանրած չիպը շարմբղում, հաւկիթի սպիտակուցով շաղկապում, քաշում կտաւի վերայ և փաթաթում կտարած ոսկորին, որ շուտ աճեանում է:

Լաւ օղի ցնցում են շաքրի թղթի վերայ, խունկի մանրուիք ցանում վերան և փաթաթում կտարած ոսկորը՝ նախապէս լաւ ուղղելով այն և յետոյ չորս տախտակներով կապում:

Կտարած ոսկորը նախ զգուշութեամբ ուղղում են, ապա կտաւի վերայ քաշում սև ձութը, վերան սև պղպեղ և մեխակ (քահաբ) ցանած, փաթաթում են կտարած ոսկորին և չորս տախտակներով ամուր կապում: 10—15 օր աչապէս կապում մնալուց յետ եթէ չըռնեց, չի բուսանայ:

Յրտի տարած.

Սև ձութը հալում լցնում են գետին և ջրաի տարած, այսինքն սաստիկ մրտած ձեռքը կամ սաք, գնում մէջը: Այս դարձադութիւնը պիտի կրկնել մինչև որ մրտածը զգար:

Վլասում.

Դրախով կամ ջրով վառուածը բժշկելու համար կտփ անկի կաքաղի մէջ հալում են փոքր ինչ մեղրամոմ, նրան կաշուեութիւն տալու համար, ապա պատասաի վերայ քաշելով, փաթաթում վառուածը: Նայն միջոցով բժշկում են և՛ կայծակի վառածը:

Ականջի շարաւը.

Գարեջու համար կանեփի կանաչ տերեւ ծեծում և հիւթը քամում են ախանջի մէջ: Բարեմենակ ծաղիկը—որ գեղին թոփ-թոփ գլուխ ունի,—մի փոքր կտոր չալի հետ ծեծում և հիւթը կաթեցնում են ախանջը:

Որդնոտամ ախանջ.

Անի լոռ կամ դմակ գնում են ախանջին և կազում, ախանջի որդուները քաշում են զրանց վրայ, ապա կաթով լուանում, ձէթ կաթեցնում և լուի ծաղիկը փչում մէջը՝ որ ստակեցնէ:

Ականջի որդունը.

Գազարի տերեւները ծեծում, ջուրը քամում լցնում են ախանջը և ծեծած տերեւը գնում ախանջին: Ասում են թէ այս գեղը որդունը ջարդում հանում է զուտ:

Միենայն գեղը անում են և սրգնոտամ վերքի համար:

Խլութիւն.

Նոր խլացածին աստղհացնելու համար զանակի կողքը կրակի մէջ սաստիկ տաքացնում են, ապա խլացած ախանջի ժաբունում և վերան ձիթապղի իւլ (գէթապղի) ամում այնպէս՝ որ վազելով ախանջի մէջ թափուի:

Խնկարի կողքից քիչ կտրում, մէջը մի կտոր խունկ կոխում, խընկարով նորից ծածկում և գնում են թոնիր խորովում. յետոյ խնկարը վերցնում գնում են ախանջին այնպէս՝ որ խնկի չաղին գնում է ախանջը և աստղհացնում:

Մայրաքիի ետքը կտրելու համար կթաւառի լաւ ձէթ են քսում և գերան մանրած քիթիչան ցանում: Մակայն մի քանի օրից ետքը նորից է սկսում և զեղը նորից կրկնում են:

Կանկառ, թուրքերէն օգնաւթիքէտ կոչուած բոյսի սերմը կամ փուշը յրոգ եկում ուտում են կամ միայն չուրն են խմում:

Չախալ փշի (կանկառ) հումար ուտում են, որ տեսաւանութիւնն անցնի:

Ոչբրտեքու դէմ.

Ղախալաղի — քաւասնաւանայ կոչուած սիւններ տարածւում են մարմնի առաւելապէս մազոտ անդերում և կիսով չափ մտնում մարմնի մէջ: Սրանք յառաջանում են երբ սերական յարաբերութիւնից յետոյ չեն լուացւում: Բժշկելու համար թուրքերէն դիւնէֆ կամ դիւնէֆիթա կոչուած մայզ չիկադայն քարը փշիացնում են մի քիչ հինալի հետ և թքով չալում: Ապա այս բաղադրութիւնը լցնում են ընկուզի կամ կաղնի կպնէի մէջ և դնում մարմանդ կրակի վերայ, սովորաբար մանգալի մէջ: Յետոյ բոլորովին մերկացած՝ լաւ փաթաթւում են սաւանի մէջ, քերանը չուր աւնում և ափանջը բամբակ կտրում ու կանգնում մանդալը սանձիի միջև առած: Բաղադրութեան ծախը դիպչելով մարմնին՝ ստափեցնում է զոխալալ սիւններին: Եթէ քերանը չուր չառնեն և ծախը առամենքին դիպչի՝ ստամենքը կը թափին: Եթէ առաջին անգամով բոլորը չեն չարգւում, կրկնում են:

Սառաղաւթի դէմ.

Բժշկելու համար դարձ են ածում ձիթուկ կոչուած նիւտն, որ մի վերջոկաշափ է լինում, սի, վիզը սաստիկ քարակ, գլուխը փոքր՝ մաղանման երկու եղջիրներով, յետոյքը հաստ և կլոր: Մա պատրաստում է ձէթ: Առաւելապէս ապրիլ ամսին, երբ կանաչները քիչ են, ժողովում են ձիթուկներ այսպէս՝ առանց ձեռք տալու ձիթուկին, որպէսզի ձէթը չլիժէ՝ մի թել ձգում են վիզը և քալ տալիս: Ձիթուկն այսպէս կախւում 40 օր կենդանի է մնում, յետոյ սառկում է և երկու օրում չորանում: Այս ժամանակ վերցնում լաւ ծեծում են և սաւանով սպիտակ փռչի: Այս փռչուց մի ժսխալ կամ աւելի քիչ լցնում են մի ֆինձան չրի կամ, աւելի լաւ, կաթի մէջ և խմցնում կառաղաւթին: Հիւանդն իսկայն ծննդկանի պէս ցու է բռնում և նախ արիւն և աղաւ նիւտններ գիծում ու աղաւտում:

Այս զեղը օգնում է միայն նրանց, որոնք բնգունում են այդ շան խածած օրից 40 օր դեռ չանցած: Իսկ իմանալու համար թէ խածուածը կառաղելու է՝ ուղարկում են գետից անցնելու. եթէ կառաղելու է՝ չի կարող անցնել, որովհետեւ չուրք արեան նման կերկի նրան:

Օձի կծած.

Օձի կծած անցից թիշ բարձր եղնիկի կաշով ամուր կապում են, որ թոյնը շտաքածուի:

Թոյնը քաշելու և ուռուցքը իջեցնելու համար Թարխունը ծեծում և փաթաթում են կծածի վրայ:

Թոյնի դէմ.

Ածուխի փոշին, ցորեն ալիւրի թեփի հետ խառնած, լցնում են ջրի մէջ, եփ տալիս, բամուս և ջուրը թիշ թիշ խմացնում:

Փալաւի կամ բնկուզենու ածուխի փոշին, փոքր ինչ հալած անլի կարագի հետ խառնում, խմացնում են թիւնաւորութիւն և փաղեցնում: Փոքր ինչ յետոյ փղձկում և աղաւաւում է:

ԲԵՀ, ԹԵՂԱԹՐՆ ԵՒ ԲԵԿԵԼԱՅ.

Փոզուզդեան կարծիքով ամէն մարդ մի ասաղ ունի երկընթում, երբ նրա առնալըս— վախճանը, որ նախախնամութիւնից որոշուած է, գալ՝ այդ ասաղը կ'ընկնի և մարդը 40 օրից յետոյ կը մեռնի:

Նաև իւրաքանչիւր մարդ երկնքում կեանքի պաւտուկ¹⁾ ունի, որի մէջը թեփ է ածած, երբ Վթեփը պարպի՝ մարդը կը մեռնի: Նւ հէնց այս պատճառով էլ Վհլը թեփը չէ պարպէ՝ սէը նշանակում է գեռ վախճանը չէ հասել:

Առաջ բերենք մահուան վերաբերեալ միջանի նախապաշարմունք: Եթէ բաթաթը թոնիրն ընկնի՝ տանտիկէնը կը մեռնի: Բու թոշուեն ուս կարին որ կանչէ՝ տան մեծը կը մեռնի: Եթէ թին կամ բահը ուսին տանից գուրս ելնեն, մինը կը մեռնի: Եթէ մեռելատունը փոքրտան, միւսնոյն տընից շուտով մի ուրիշն էլ կը մեռնի: Եթէ աւելով մինի գըլ-խին խփեն, երկար չի տալիւ: Եթէ սենեակից սենեակ անցնելիս ձեռքերին երկու մամ բռնեն, մահ կը պատահի: Եթէ հաց եփելիս առաջին եփած հացն ուտեն, կինը կը մեռնի, պէտք է եօթը լրանայ, որ նոր ուտեն: Եթէ ականջը կանչէ՝ ամեռելի ձայն կիմանան, կը լսեն թէ բարեկամներից մին

¹⁾ Ան ճնշիք, հասարկ բանում

ար. և քանի որ առաջը չէ գրասկիզ՝ կրտսերը իրատենք չունի գրասկիզու։ Երբ արտիան տեսի բազմ անգամները գրասկիզ են՝ նոր սկիզբը փոքր հարթ տղամեծանք սկսում է հանուկ և գրասկիզ ամուսնու ժամ։ Յետոյ միտ հարսներն են պատկում, գարնանոյ առաջաթիան կարգով։ Ահաւարակ կանայք պատկում են իրանց ամուսիններէ հետ միևնոյն անկողնում, և չէթէ միայն մի երեխայ ունին՝ նրան էլ իրանց ժամ են առնում, իսկ եթէ երեխաները շատ են՝ սրանց համար իրանց անկողնի ժամ յատուկ մի անկողին են ձգում և քարտին միտին պատկեցնում։ Յարգից յետոյ փոքր հարսը հանդիմանում է մրաջը և զգուշութեամբ հանուկով՝ գրասկիզ ամուսնու ժամ տան ամենահեռու անկիւնում։

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ր Ֆ Ո Վ Ե Ն Գ Ե Ղ Ե Ր ¹⁾։

Պիտեղացաւ.—Պէրսեմ ձեռի զեկեայ մի պիտի անանով թէր կերպով զնում են կռակի վրայ։ Պիտեղացից յառաքանում է խոյ, որ ապակեայ պատկի մէջ անան պատկում են, և հարկաւոր միջոցում 4-6 հաթիկ անում են ցաւոյ անանցի մէջ։

Նուար առք մտիկի մէջ խորտում, միջից կիտում և տար տար զնում են ցաւոյ անանցի վրայ։

Պիտեղացի ձուրթ փրում են անանցի մէջ, որ ցաւը զարդի։ Արանցի շարաւ։ Երբ անանցից շարաւ է հասում՝ ասում են անանցի ենեկ է։ Անն ժանտանկեմբում ալգոգիով զեկքերում անանցիների մէջ մտան էին հաթիկեցում։

Եւտուարիան.—Յիջը կեանն հարկով զնում են նաւանեցում։

Երտանն.—Ապիտակ հաջ ըրով շարտում և զնում են ալգոգան տեկի վրան։

Քարտիան կարտիկից մանկիով զնում են ալգոգան տեկի վրայ։

Ելեացաւ.—Եթէ ալգոգ կարմիր, ազգանով ըրանէ է՝ ոչնայրի ալգոգան թոյլից մի գար զնում են ալգոգի վրայ և մի քանի անգամ փրում։

¹⁾ Ետեք իմ նաւաբանից պատանի եմ նան որ Յիջ Պիտեղանի իմ խոյն զոտ նաւաբան զեկքից և թէ, որ Պիտեղանի «Անուցքում յիւն... ԵՄԱՆԱՐԱՆԱՆ ՄԻՈՒՆԱՆ» աշխատութիւնից։

Կարգւո շարք (աճիւնսւ արտօրսւ) աշխարհի և փոխաշխարհի
յաճում են չրք մէջ և կաթնեցեւում շատոյ աշքի մէջ:

Պա-խառ թոյնի արժաւոր եփում են և կրա չրքի մէջ թափած
թափախում և յարաշխում են ապա աշք թափածոյ թոյնում են կնոջ
կաթի մէջ և զնում շատոյ աշքի փայ:

Կարգած ծածկ երկու կտոր ածելով շրքի (սառնոյ) ծակունկը
են յաճում փրան և թափածոյ զնում շատած աշքի փայ:

Ետեհարցաւ.—Փայթի գրգռի կոթից տաք ծխերի մէջ առաւիկ
առարկեւում և զնում են շատոյ առաւիկ փայ:

Փխածոյ ծնում, շաճում են թափածոյ փայ և զնում շատոյ
առաւիկ փայ:

Սխառք ծնում են, կնոյ աշ և թոյնի ծաղոյ խաճում և զը-
նում առաւիկ փայ:

Եթէ ծնուն առչում է՝ կարա աշխարհի եփում թաշիք տաք տաք
քաշում են մի շրքի փայ և զնում աշքի:

Երկնաւորեւում զէն զարծ են աճում, փառած շրքի ծխերի,
կենդանեցեւում աշք, շրքի կամ մէջով թոյնում:

Ետեհարցաւ.—Ինչ թափածոյնում ինչ կաթ են խմում:

Երեսնի թափում.—Գրգռի փայտոյ մի թէլից գրգռի շափ ա-
ճում են մի թափով չրքի մէջ և կրանով թխածոյ ազգում:

Ետ.—Սխառքի զլիւսով արարում են յարաշում թոյն:

Կնոյն.—Կնու թաւոյ շառախով արարում են զլիւսար.—
Սխառք ծնում են, աշ շաճում, փրան թաւոյ թառածոյ աճում և
զաղում ծախածոյ.—Թթա զրան զարունկը կրան, զնում են ծախ-
ածոյ:

Կարմուխ.—Անի կարա մի կտոր են տալիս ընդունելոյ:

Երեսի զեղին փէ.—Ետեհարցաւ փայթ երկնաւորեւում է պա-
ռաճում.—Կրան կնոյ կամ զեղին կնոյն թոյնի թէլը աշքում են,
ծախածոյ մէջով շառախում և զրանով աճում փէրք:

Ետեհարց.—Ետեհարցաւ երկնաւորեւում է պառաճում. կար-
մում է զլիւսի կաշին և շառախում. %, Թ. թառաքի տալան, %, Թ.
սն. կաթ, 2 գրգռի տալ և փայթ թէլ աշխարհի զնակ խաճում են
միտայն, եփում և կտորի փայ թալիս՝ կարում զլիւսի, կախա-
ղիս գրգռը ածելով և թառաք:

Երեսուկ (Երեսուկ առ աշք).—Կնոյնում փայթի կաթով եփում
և տաք-տաք կաղում են տառաքի փայ, և աշ թալը կրկնում են՝
միտի որ տառաքը կաճում է. Եր. միտայն ածելով ծախում են ա-
ռաքը, որ շառաք կաթի Երեսուկ մեղանով, աշի ծաղի և մէջի
կառաւորաւոր խաճուրդ են պառաքաւում, մէջ աւելացնում են եր-

կա ժողով քաղաքա փայլ և ապա պանկից պատրաստելով լինելով՝
զենած վերքի մէջ, սրբապի բայի շարքը չեն:

Մարդիկ.—Մի մի զեղ չեն անում, այլ միայն աշխատում են
առաջ մնալ, առաջատար լինելի, առաջ համ միա չլինելի, չկանելի,
չաշխատելի և այլն:

Աստուծոյ.—Մի մի զեղ չեն անում, միայն կոխողի միայն ու
առաջ կանգնողի՝ միմեանքի փայլին կոխող կոխում և զենում են
կրան:

Աստուծոյ ասն կենան.—Մի չիջ զենում մէջ ի, Գաւառ պատր
կոխող խոսքնում են:

Աստուծոյ կենան.—Դուք— որ պատրաստում են խոսքի կոխող
կոխող—չի մէջ լինում և ապա են խոսք:

Աստուծոյ.—Խոսքի մէջ կոխող կենում են, չիջ միայն խո-
սքում և կոխում:

Աստուծոյ (աստուծոյ աստուծոյ).—Մի խոսք զենում մէջ
անում են մի խոսք խոսքում փայլ և մի թէլից փայլ աչ, որ կոխող
կոխող՝ խոսքում են մի խոսք փայլ և զենում խոսքում փայլ:

Միջին աստուծոյ կոխող մէջ խոսքի մէջ զենում են վերքի վերք-
աշխատում.—Քանի կոխողին միայն խոսքում ապա են անում
պատր-պատր կոխողի միայն խոսքում և այլ աստուծոյ կոխող, միայն որ
կոխող խոսքի միայն խոսքում փայլ է լինում:

Մարդիկ.—Մարդիկ անկողի կոխում է խոսք կենում պատր-
կոխող և վերքի վերք աշխատում (Folia Sonitae) անում: Կոխող-
ներն զգալուն են աշխատել խոսքի միայն և թէլի կոխողի միայն:

Մարդիկ.—Կոխող խոսքում են և ապա-ապա զենում
պատր-պատր փայլ:

Մարդիկ.—Կոխողին փայլում են աստուծոյ աշխատել խոսք
մէջ և խոսք խոսք վերքում ապա խոսք են անում:

Աստուծոյ (աստուծոյ).—Միջին մէջ խոսքի պատր (սրբապի
սրբապի) են կոխում և զենում պատր անկողի միայն:

Զան կենանի զեն.—խոսքում կոխ խոսքի կենում և զենում են
վերքի մէջ:

Անոյ զան խոսք փայլում և խոսքի կենում են կենում անկողի փայլ:
Կոխող.—Միջին խոսքի խոսքի խոսքում են զենում կոխում և խոսք
փայլ խոսքի մէջ զենում են խոսքում վերքի միայն:

Վերքի խոսք խոսքի կոխող պատր (սրբապի) կոխում
խոսք աշխատել կոխող կոխում են, ապա խոսք մէջ աշխատել խոսքում և
զենում վերքի փայլ:

Աստուծոյ.—Միջինին աշխատել կոխում, անում են ապա

թոնրի մէջ, որի ափին պատկեցնում են հիւանդին, նախապէս անկողին ձգելով: Ապա թոնիրը անպէս են ծածկում, որ մորենուց բարձրացած գոլորշին անցնի անկողնի մէջ և յորտնայնէ՛լ հիւանդին:

Մորենին եփում են և ջրովը լողացնում են հիւանդին:

Ցաւոյ մասերը արջի մարպով օծում են:

Նոր մորթած աչձի մորթու մէջ փաթեփում են երկու, երեք օր:

Տաք աղիւս կամ տաքացրած աղ են կապում ցաւած տեղերին:

Պղպեղը ածում են թուեղ օղիի մէջ և 2—3 օր պահելուց լետոյ դրանով օրորում են ցաւոյ մասերը:

Սպիտակ նաւթ են քսում:

Ոսկորի կոտրում.— Գիւղական ասկրաբոյժը ուղղում է կոտրւած ոսկորը, լետոյ անուշադ կտաւի մի կտորի վրայ մի բանի ձուի գեղուց և փոշիացրած խունկ քսում և նրանով փաթեփում է կոտրւած տեղը: Ապա ուռնում ծառից պատրաստած չորս փոքրիկ տախտակներ դնում է կոտրած ոսկոր շուրջը և թելով կապում: Բշտակէս մնում է 4—5 օր, ապա նորից քանդում են և նույն գեղը կրկնում:

Հիւանդին լաւ անեղում են և լաճախ ոչխարի ոտներից և գլխից պատրաստւած խաշ ու զինի տալիս:

Ուռոյց Ընտնիքի.— Կթաւատի փոշին կաթով եփում են և շորի վրայ քսած՝ կապում ամորձիքին:

Ջարդուած (УШЕНЫ).— Նոր մորթած աչձի մորթով փաթեփում են ջարդուած տեղը: Թարձ մսով փաթեփում են:

Գարու թեփը քաղախի և ջրի հետ խառնելով քաշում են շորի վրայ և կապում են ջարդուած տեղը:

Քերւմ.— Ցանու փիպերաից (герань огородная) և բրնձից սաւնց սոյի արդանակ են եփում և ուտեցնում հիւանդին:

Մէճ քանակութեամբ ձմերուկ են ուտեցնում, որպէսզի ջերմութիւնն իջնի և ծարաւն անցնէ:

Ջրղողութիւն.— Չորացրած վարդը եփելով տալիս են խմելու:

Միի կտրւած.— Մի թէլի գզալ պղպեղի փոշին խառնում են նույն լափ մեղրի և մի ձուի գեղեղուցի հետ, շաղախում և կտաւի վրայ քսած կապում են վէրքին: Սո՛ղորաբար վէրքը լեն լուանում, որպէսզի «ջուր չըղողանայ»:

Սեւ պիպելու դիւ.— Ստէպ միգելու հիւանդութիւն ունեցողին ուտեցնում են խոպի եփած լեւարդը կամ խորոված մուկ (ծածուկ խորովելով):

Վալիս.— Մօր մեղր տալիս են փախեցած երեխային ընդունելու:

Տենդ.— Մի քանի ֆունտ շլոր եփում են ջրի մէջ ապա մզում:

կորիզները հանում և դրանով տրորում են հիւանդի մարմինը և աշխատում են դրանով քրտնցնել:

Քամած մածուն են քսում մարմնին:

Ուռեխու կանաչ ճիւղերը ջրի մէջ եփում են և հիւանդին լողացնում այդ ջրով:

Տրիպերի ժամանակ մեծ քանակութեամբ ձմերուկ են ուտում, որպէսզի շատ միզեն:

Յրէի սաւած.—Փտրած կաթը քացախի հետ խառնելով քսում են շորի վրայ և դնում ցրտի տարած մասերի վրայ:

Քարի խինան թրջելով դնում են ցրտի տարած տեղը:

Փոլուձուրիւն.—Սև թաղիքի կտորը թրջելով զաթրանի (мазутъ) մէջ՝ դնում են նստատեղի անցքում և ժամը մի անգամ փոխում:

Թերխորով ձուռն կիստորի (черныльные орѣшки) փոշու հետ խառնելով ուտեցնում են:

Պինդ եփած ձու են ուտում:

Փոռացաւ.—Պղպեղը օղիի մէջ ածում, խմում են: Արնեմոնը, պղպեղը և զանաաֆիրը ջրով եփում են և խմում:

Քոս. (парашъ).—Կաւը տափակացնում են, վառարանում կարմրացնում և դնում են գլխի քոսերի վրայ:

Գոմէշի մածնի մէջ ձմումբի փոշի խառնելով՝ ուտեցնում են, չետոջ հինգ մաս խոզի ճարպի մէջ լուծում են մի մաս սնդիկ և սրանով օծում քոսոտի մարմինը և անմիջապէս տաք թոնրի մէջ իջեցնում և այնտեղ մի քիչ պահելուց չետոջ լողացնում:

Քրսինգ բերել.—Քրտինք բերելու համար գործ են ածում մանուշակի ծաղիկներից պատրաստուած թէյ, կամ նրանից և բրնձից եփած արգանակ: Եւ կամ խուներ բոլսից պատրաստած թէյ:

Օձի կծած.—Մեծ քանակութեամբ կովի կաթ են խմացնում:

Վառած աբեթով աչրում են կծուած տեղը:

Հրաշէկ երկաթով աչրում (чугунъ) են կծուած տեղը:

Մ Ը Հ. Թ Ը Ղ Ո Ւ Մ Ն Ե Ւ Մ Ե Ռ Ե Լ Ո Յ

Ջանգեղուրի ժողովուրդն էլ խոր համոզուած է, որ մարդու ճակատին գրուած է նաև նրա մահուան օրը: Նա հաւատում է, որ ո՛չ մի հանգամանք, ո՛չ մի միջոց չեն կարող փո-

Մի քիչ լետոյ գերեզմանը լցնում են հողով, և սրտի կտորն առած դադտագողի վերադառնում, բերում սիրտը ձգում ջրի մէջ, խառնում և տալիս հիւանդներին խմելու: Թաքուն-այան, որ ինքը ինձ պատմեց այս՝ հաւատացնում էր, թէ անմիջապէս բոլոր հիւանդներն առողջացան, և աւելացրեց, թէ սրտի այդ կտորը չորացրել պահել են, այժմ երբ վախից հիւանդանում են, մի քիչ փոշիացնում, լցնում են ջրի մէջ, տալիս խմելու, և իբր անմիջապէս լաւանում են:

Մի այսպիսի դէպքի մասին պատմեցին ինձ նաև Փիփ զիւղում, ուր Թաքուն-այանի դերը կատարել էր Տէր Միքայէլը: Միայն սա ամբողջ սիրտը հանել, գերեզմանը ծածկել, վերան կրակ արել, սիրտը, բացի մի փոքրիկ կտորից, վառել և մոխիրը փչել, քամուն էր տուել: Յետոյ սրտից աւելացած մասը թաղել էին օջախի մի անկիւնում, իբր մի նուիրական բան:

Գետաշէնում Նուասարդանց Անայի միակ միամիայ որդին մեռնում է: Մայրը հիւանդանում է և շարունակ կրկնում, թէ երեխան դիշերները գալիս է և ուզում է իրեն տանել: Գնում են բաց անում գերեզմանը, ձղում սիրտը և վառում երեխային: Բայց մայրը դարձեալ չի հանգստանում, և այժմս էլ ասում է թէ մանկան ճկոյթ մատն է իրեն երևում և ասում. «Եկել եմ քեզ տանեմ»: Կրկին գնում են, բաց անում գերեզմանը, մաղում երեխայի աճիւնը և միջից զտնում ճկոյթը, վառում, և նորից ծածկում: Եւ միայն այժմ մայրը հանգստանում է և լաւանում:

Բանանցեցի Հարիւրամեայ Մուսունց Մնացականը ասում է, թէ մօտ երեսուն տարի առաջ այդպիսի մեռելին հանում էին գերեզմանից, միքանի անգամ հրացան արձակում վերան, քաջ տալիս այս ու այն կողմ և նորից թաղում:

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ր Դ Ե Վ Ն Դ Ե Ղ Ե Ր.

Իլ-եաբասի.— Այս միւսնոյն հիւանդութիւնը պատահում է հալէպում, Բաղդադում, Թէքրանում, Սպահանում և յայտնի է Bouton d'Alep, հալէպ-չոբան, չիլ-չոբան անուններով: Սա վարակիչ չէ, և

միևնույն անձին երկրորդ անգամ չի կարող պատահիլ: Երևում է մեծ մասամբ 2—12 տարեկանների և առաւելապէս իգական սեռի, այն էլ երեսի վրայ և առհասարակ բաց տեղերում ձեռներին, ականջին, ոտներին (գիւղացիները մեծ մասամբ բոբիլ են լինում): Տեղացիները դրան երկու տեսակի են բաժանում՝ էգ և արու: Իզը աւելի արագ է տարածւում և աւելի արիւնոտ է լինում, իսկ արուն՝ աւելի դանդաղ կերպով է տարածւում և պակաս արիւնոտ է: Երկու տեսակն էլ փոքրիկ կարմրախառն կապտադոյն բշտիկներով են սկսւում, հետզհետէ տարածւում, չետոյ մեծ վէրք դառնում և թարախակալում: Մի տարուց չետոյ լուանում է, միայն սպին մնում է անհետ *):

Այս վէրքը տեղական միջոցներով բժշկում են Ենգիբարեան գերդաստանը երեք-չորս սերնդից ի վեր: Ինձ շատ դժուարութեամբ յաջողուեց ճշտութեամբ իմանալ այս միջոցը, որ այդ գերդաստանը մի դարից աւելի իբր դադոնիք պահում է և միայն ինքը գործադրում: Այս միջոցը հետեւեալն է.

Մի մսխալ սպիտակ և դեղին, մանրացրած մկնդեղ (Arsenic), 15 մսխալ ձէթ, 10 մսխալ այծի ճրագու և 5 մսխալ մեղրամոմ միասին խառնում են և եփում: Յետոյ հովացնում, քսում կտաւի վրայ և դնում վէրքին՝ նախապէս սապոնի քարաջրի **) մէջ թաթախած բամբակը կէս ժամ վէրքի վրայ պահելուց չետոյ:

Օրը մի անգամ այս դեղը փոխելով շարունակում են երեք կամ չորս օր, երբ վէրքը ուռչում է և շուրջը սպիտակում: Այս ժամանակ տխտիկու խոտը սանդի մէջ ձեծում են, հիւթը քամում, մի քիչ ալիւր աւելացնելով շաղում և ապա այս խմորը օրեկան երեք անգամ դնում վէրքի վրայ, իւրաքանչիւր անգամին նախապէս բարխառն ջրով լուանալուց չետոյ: Իսկ եթէ տխտիկու խոտը չեն կարողանում դանել, մածնով լուանում են:

Ջերմ.—Սառը աղբիւրներում լողանում են: Լողանալիս յանկարծ սառն ջուր են ածում վերաները:

Ախորժակը բանալու համար չորացրած հունը բրնձով շորուայ են անում և ուտեցնում:

Ականջացաւ. Մի եփու կաթ օդի են կաթեցնում ականջի մէջ

*) Годовикъ или перенедская болѣзнь въ Елисаветополѣ. Скорова. Въ Сбор. Кавк. Мед. Общ. 1868 г. № 14. Прот. Кав. Мед. Об. V. стр. 360. IV. стр. 198.

**) Սապոնի քարաջուրը, որ գործ են ածում սապոն եփելիս, պատրաստում են այսպէս: մանրացնում են սապոնաքարը և խառնում կէս ֆունտ կրի հետ, լցնում քամիլի մէջ և ջուր ածում վերան: Քամիլից հոսած ջուրը կազմում է սապոնի քարաջուրը:

և խորոված սոխի միջուկը դնում ականջափողի մէջ, բամբակով ծածկում ականջը և մի քանի րոպէ ալսպէս պահում:

Այրուելուց չառաջացած վէրքը բուժելու համար ձեծած հում կարտոֆիլ են դնում վերան. ապա բրինձը աղում են, բովրում և ձէթի մէջ թաթախուած շորի վերայ ցանելով դնում վէրքի վրայ:

Մեղրամոմը ձէթով եփում և դնում են վէրքի վրայ:

Աչքացաւ. կնոջ կաթը բամբակի վերայ կաթեցնելով դնում են աչքերին, Զգուշանում են թթուեղէններից:

Օղիով լուանում են աչքերը, ցուրտ ջուր են սրսկում: Արևն են առնում ցաւող աչքի ներքևի կողմից կամ ծոծրակից:

Առամնացաւ. կինամոն, մխակ, պղպեղ միասին խառնում, ձեծում, քացախոտ բամբակի վրայ ցանում և դնում ցաւող ատամին:

Մի քիչ մխակ եփում են և ջրով բերանը ողողում:

Ծխում են և ծուխը բերանում պահում:

Արբեցողութիւն. Յետ կացուցանելու համար հարբած միջոցին նրա մէջը խառնում են գինու հետ և խմացնում, որից զգուելով դադարում են խմելուց:

Բորոտութիւնը. բուժելու համար փոքրտանի կանանչի արմատները թակում, եփում և այս ջրով լողացնում են հիւանդին:

Պլխացաւ. Տաք ջրով լուանում են գլուխը և փաթաթելով աշխատում քրտնցնել:

Պլխի ուշիր կտրելու համար ձիթապտղի իւղ են քսում գլխին և մի օրից լուանում:

Պլխի պատառուածքը բուժելու համար նախ լուանում են և վերան մեղր դնում. ապա կաթով եփում են սապոնը և մի շորի վրայ քաշած դնում պատառուածի վրայ:

Գորտնուկ. Լուսնի նորին (նոր լուսնին) ձեռքը թաց են անում, գորտնուկի վրայ աղ ցանում, պարզում դէպի լուսինն ասելով.

Լուսինը նոր,

Գորտնուկը չոր:

Եւ ապա սև էշի լիզել տալիս գորտնուկի վրայի աղը, թոյնի դիմ. Թան և մածուն են ուտում:

Լուծելու դիմ. Վառեկի մսով շորուկայ են ուտում:

Մուգ թէյ խմում: Թթու շորուկայ ուտում:

Ծծի ուռուցք. Կուլի կաթի մէջ եփում են ձեծած կթաւատ կամ գարու ալիւր և շորի վրայ քաշելով դնում ծծին. երբ ուռուցքը մի տեղ է հաւաքւում, բաքմաղով մի քիչ ալիւր են շաղախում, մի քիչ էլ մոխիր ցանում և շորի վրայ քաշած դնում ուռած տեղը, որպէսզի ծակի և շարաւը հոսէ:

Թաթմորի վրայ մի քիչ քացախ են ածում և դնում ուռուցքի վրայ:

Կողքացալը բուժելու համար տաքացրած աղիւս են դնում կողքին: Կորեկ են բովրում, լցնում մի պարկի մէջ և դնում կողքին:

Կտուած տեղի արիւննոսութիւնը դադարեցնելու համար մեղր են դնում վերան:

Հազ. Խնձորի մէջ մի քիչ խունդ են դնում, խորովում, ուտում: Թուղը կաթով եփում և ուտում են:

Ոսպով շորուայ, փիփերտ, ալիւրից պատրաստած կերակուր են ուտեցնում:

Աւելուկի սերմից պատրաստած թէյ են խմացնում:

Հարբույս. Խնչում են մի շորի մէջ, փաթաթում և ձգում փողոց, ով վերցնի՝ նրան կանցնի հարբուխը:

Ձեռքի ճաքնոց. Մեղրամոմ, ձէթ և մի քիչ ալճի ճարպ միասին եփում են և քսում ձեռներին:

Մազերը երկաւացնելու համար. Նաւշան աւելը եփում, ալդ ջրով լուանում են գլխները. Մսի ճիւլ են ուտում: Համբարձմանը ցօղ են հաւաքում և դրանով լուանում գլուխները:

Մազերը քալիւելու դեմ. Կանաչք ուրիշ դիւղ գնալիս, իրենց գետից մի քար են տանում իրենց հետ և առաջին անգամ լողանալիս ալդ քարը ձգում ջրի մէջ, որաժէս զի մազերը չթափուին:

Մաքնաւունջ. Մաճնի մէջ մի քիչ ալիւր են ածում, տաքացնում, դնում մատնշունջի վրայ:

Մեզը կապուելիս. Բուրդը տաք ջրում թռչում դնում են փորին, խակ սեռական անդամը՝ գոլ կաթի մէջ:

Մեղուի խայքածի վրայ մաճուն են քսում, որ լաւանայ:

Մկնատամ. Մի թէյի գդալ փոշիացած ծծումը կերակրի մէջ խառնելով ուտում են երեք շաբաթ շարունակ:

Մոլոֆոր — (мелотка). Սառը ջրով լողացնում են:

Մրսելուց. Առողջանալու համար ոտները տաք ջուրն են դնում, որ քրտնին:

Վերմալի տակ մի ամանով սառն ջուր են դնում և կիպացրած բարերը մէջը ձգում. բարձրացած գոլորշիները քրտնեցնում են հիւանդին:

Սառուց են ուտեցնում:

Ջան կծածը բուժելու համար. նախ կծող շան մազն են դնում վէրքի վերայ, ապա ծեծած լոբին իւղով եփում են և շորի վերայ քաշելով դնում վէրքին: Յաճախ լուանում են:

Տղամայր կնոջ կաթն աւելացնելու համար կարմրախաչտ ձուկն անլի եփում են և օռւրը խմացնում կնոջը:

Օշօշ ճաղիկը եփում են և ջուրը խմացնում տղամօրր:
Յրթի տաքած. Տաքացրած աղ են կապում ոտներին և շաղախած
հինաչ զնում:

Փսխելու դեմ, Թթու դրուած տանձ և խնձոր են ուտում:
Փոքացաւ. Գինին տաքացնում են և մի քիչ պղպեղ ածում մէջը
ու խմում:

Պորտը «քաշում» են — մասսաժ են անում:
Այրի թեփը և կորեկը բովում են և պարկի մէջ ածած զնում
փորին:

Կինամոնով և Խ—ւ անուանուած բոցսով թէյ են պատրաստում
և խմացնում

Սառ ջուր են ածում մէջքին:

Քալալ. Նախ մազերը ածելում են. սև ձիւթը հալում են, քաշում կտաւի կտորի վրայ, մի քիչ (2 մսխալ) սուլէշմանի (сүлешма) փոշիացնելով ածում վերան և տաք տաք կապում գլխին: Երկու օրից յետոյ այս եախուն վերցնում են, և նոր դուրս եկած մազերը մատներով մէկ մէկ քաշում հանում են, յետոյ կրկին նոյն կերպ պատրաստուած եախուն ձգում, երկու օրից կրկին դուրս եկած մազերը պոկում, երրորդ անգամ նոյնպիսի եախու ձգում և երբ նկատում են, որ ամբողջ գլուխը կակուղ և խիտ մազերով ծածկւում է, սկսում են կարագ իւղով կամ ձուի դեղնուցով օրը մի անգամ երեք օր շարունակ լուանալ:

Քրից արիւն գալիս. Զարմալի սանրից քերում են և քացախի հետ խառնելով քաշում քիթը:

Եթէ կնոջ քթից է արիւն գալիս, հաստ թելով կապում են ձախ ծիծը, իսկ եթէ տղամարդ՝ ամորձիքը:

ւում, Հաւատացնելով, որ երեսմաները կորիզներ, քարի կտոր-
տանք, ածուխի մանրունք, կոճակ բերանն են դրել, որ կոկոր-
դի մէջ մնալով մտակալել են և թալկացրել երեսմային, «չոփչին»
փշում է երեսմայի քթից, և վերոյիշեալ բաները բերանից թափ-
ւում են. և կամ բերանից է փշում քթից դուրս են գալիս:

Այսքան սոսկալի տանջանքների և զոհերի ենթարկելով
իւր անձը՝ դիւզացին այնքան էլ հաճութեամբ չի գիտում բժը-
կին, եթէ նոյն իսկ հնար է ունենում, որովհետեւ այդ բժիշկ-
ները չեն ճանաչում իրեն, ժողովրդին, չեն հասկանում ոչ
նրա դրութիւնը և ոչ նրա հոգեբանութիւնը, ուստի և շատ ան-
գամ նրանց տուած խորհուրդները մնում են անկատար և ա-
պարդիւն: Եւ ահա թէ ինչպէս այս միտքը արդայայտում է
ինքը ժողովուրդը հետեւեալ պատմութեամբով:

Երեսի բժիշկ Լոխմանին մի հիւանդ օրդի ունէր, որին
ոչ ինքը և ոչ մի ուրիշ բժիշկ չեն կարողացել բժշկել, չնայելով
որ ամէն միջոցի դիմել էին: Մի անգամ, երբ Լոխմանին բա-
ցակայ էր տնից, նրա աշակերտներից մինը ծածուկ ասել է Լոխ-
մանու կնոջը. «Երեսի աղ կազատուի մահից, եթէ խոստովանիս, թէ
հւանից է նա: Լոխմանու կինը խոստովանել է թէ մի քրդից
է: «Դէհ, ուրեմն, թան խմացրու և թանով լողացրու», պա-
տուիրել է Լոխմանու աշակերտը: Մայրը կատարել է նրա պա-
տուէրը և կարճ միջոցում երեսան բոլորովին աւողջացել է:
Եւ երբ Լոխմանին իմացել է երեսայի բժշկուելու միջոցը՝ յան-
դիմանել է կնոջը՝ ասելով. «Ինչի՞ն էիր տանջում երեսային
թաքցնելով նրա քրդական ծագումը, չգիտես, որ առանց
այդ իմանալու անհնարին է բժշկելը»:

ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԵՆ ԴԵՂՆԵՐ

Ականջացաւ.—Տգրուկ են կպցնում քունքերի վրայ:

—Արիւն են առնում աջ ձեռքի ճկոյթի երակից:

—Ականջի մէջ մետոն են կաթացնում:

—Ձիթոտ գաւը (կաւէ աման) տաքացնում են, տկանջի վը-
րայ մի շոր ձգում և դնում վերան:

—Սև թաղթի կտորի վրայ ձուի դեղնուց քսելով դնում են

սկանջները վրայ, ձեռքերով բռնում և գլխին տաք ջուր տծում:

—Ակնամոմ են դնում ականջի մէջ:

Ամրութեան դէմ.—Այժի կամ հում կաթ են խմում:

Այրուածի.—Հում կարտոֆիլը մաքրում են, ծեծում, թորած ջուրը քսում մի շորի վրայ և դնում վերքի վրայ, որ մորթին պողէ, ապա եփած կարտոֆիլն ծեծում, կովի կամ ձիթապտղի իւղով շաղախում և շորի վրայ քսած՝ դնում վերքի վրայ: Օրը երկու անգամ փոխում են:

—Քամած մածուանը շորի վրայ քսում դնում են վերքին, որ կաշին պրծնի, յետոյ խունկը, մոմը, կովի իւղը, ձիւթը, ոչխարի դմակը իմիասին եփում են, մի գլուխ սոխ էլ չորս կտոր անում ձգում մէջը և երբ կարմրում է՝ սոխը հանում են, իսկ մնացածը կարմիր դանաւուղի վրայ քաշում, դնում վերքին:

—Օղիով լուանում և քթախոտ են ցանում վերան:

—Պաշած կարտոֆիլը կպչում են, շաղախում խմորի պէս և շորի վրայ քաշած դնում այրուածի վրայ:

—Ընկոյղի իւղ են քսում:

—Օղի են տծում վերան, որ դոնէ մի առժամանակ հովանայ:

—Կովի առաժանը (հում սերը) մազած հողի հետ շաղախելով շորի վրայ են քաշում և դնում վերքին:

—Կովի կամ ձիթապտղի իւղը ձուի դեղնուցի հետ շաղախելով շորի վրայ են քաշում և դնում վերքին:

—Լեղակ կամ մեղր են քսում. հովացնում և լաւացնում է. իսկ եթէ խորն է այրուած, լեղակ, ձէթ, հինայ, ծամոն միասին եփում են և դնում այրուածի վրայ:

—Ձէթը և ձուի դեղնուցը միասին շաղախում են և քսում այրուածքի վրայ՝ հովանում է. ապա կարագն ու մեղրամոմը միասին շաղախած քսում են վերան: Կարագի փոխարէն պործ են տծում նաև իւղ, նախապէս եօթ անգամ սառն ջրում լողացնելով:

Աչքացու.—Ձգչիկի արիւն են քսում:

—Ձուի սպիտակուցը սառը շաքարով խառնած քսում են աչքերին:

—Կովի հարպ են քսում:

—Երկու ձուի սպիտակուցը մի թխլի շափ շիբի հետ մի բաժակում հարում են, և բամբակով դնում ցաւոյ աչքի վրայ:

—Ձուն խորովում, կիսում և դնում են մրսած աչքին:

—Աղջկայ մօր կաթի մէջ սառը շաքարը լուծում են, բամբակը թաթախում և դնում աչքին:

— Զուրի սպիտակուցը շիրի հետ հարում, բամբակով դնում աչքի վրայ։

— Զուրի միայն սպիտակուցն առանձին հարում են, ստացուած իւղը բամբակով դնում աչքի վրայ։

Ատումնացաւ.— Օձի շապիկը՝ քացախի մէջ երկար եփում են և ապա բամբակով դնում ցաւած ատամբի վրայ։

— Մոյգ թէյի մէջ շիր են ածում և դրանով ողողում բերանը։

— Գինու ոգու հետ փոքր ինչ քացախ խառնելով ողողում են բերանը։

— Կաղնի ծառի տերեւը եփում են և ջրով բերանը ողողում։

— Այրած ընկոյղ են դնում ցաւոյ՝ ատամբի վրայ, կամ այրած ընկոյղի հիւթը կաթեցնում են ցաւոյ ատամբի վրայ։

— Գզպեղը եփում են օղիով և դնում ցաւած ատամբի վրայ։

— Զիւռ ատամբ այրում են, փոշին նիշաղիբի հետ խառնում և բամբակով դնում ատամբի վրայ։

— Ընկոյղի միջուկը մանրում և ծխախոտի հետ ծխամուրձով ծխում։

— Սառը ջրով կամ օղիով ողողում են բերանը։

Արեւցողութեան իւլէմ.— Գինու, թէյի և կամ ջրի մէջ ձկան լեղի են խառնում և խմացնում արեւցողին, առանց նրա դիտակցութեան։

— Կատուի ձագերի շինը՝ (ընկերքը) չորացնում, լուծում են օգու կամ գինու մէջ և խմեցնում արեւցողին մի քանի անգամ։

— Հարեւոյղի արքած միջոցին պորտի շուրջը թթիւութիւն են դնում, մէջը օղի ածում, և բերանին մեղր դնում, որ սիրտը խառնի և զգուեցնի։

— Զիւռ նոր փթրած թրիքը քիչ թրջում և քամում են հարթածի բերանում։

Արննահոսութիւն.— Ծննդաբերութեան միջոցին եթէ արիւնահոսութիւնը սաստիկ է լինում, շաւր հողը՝) դնում են փորին, որ արիւնահոսութիւնն ընդհատի։

— Նոյն նպատակով հանգած կիրը շաղախում են և քսում փորին։

Արիւն թողնել.— Ետ ու շատ անգամ, բոլորովին անտեղի կերպով արիւն են առնել տալիս սափրիչներին, որոնք քարոզում են, թէ այդ՝ ամէն տեսակ հիւանդութիւնների օգտաւէտ է։

Արիւն առնելիս սովորաբար ամուր կապում են հիւանդի ձախ բազուկը, ապա խաչակնքուելով՝ բուլթ, նահապետական նըշ-

) Բոլորովին չքանգում չեանգը։

տրակը (занимать) կէս վերջովապի կոխում նոյն ձեռքի երեսին, ճկոյթի մօտ դանդաւած երակի մէջ. արիւնը 5—10 բողէ հոսելուց յետոյ, սափրիչն արձակում է բազուկի կապը, մի մեծ կտոր յարէթ և սրա վրայից բամբակ դնում ծակած տեղը և կապում: Շատ անգամ ուշագնաց եղող հիւանդին ուշքի են բերում գլխին սառը ջուր անելով: Պատահում են դէպքեր, որ արիւնաքամ լինելով դուր տեղը՝ մեռնում են:

Արին կտրելու. Զմուռը փռելացնում, քիթն են քաշում:

Բկացաւ.—Թթու դրած վարունկը ճզում են և դնում բկին:

—Միրանի թթու չիբը եփում են, կորիզները հանում, զարի ալիւրով շաղախում, շորի վրայ քաշում և դնում բկին:

—Հացի միջուկը քացախով եփում են և շորի վրայ քաշած դնում բկին:

—Եթէ ընդերքը կարմրում են և ուռչում, զարնանացան գարին մաքրում, եփում և ջուրը հովացնելով խմում են:

—Թուխ, անուշայ բուրդը ձիթով եփում են և դնում բկին:

Բոր.—Ղանձլամօր (վայրի զանձիլ, որ չի ուտւում) արմատը եփում են և քսում մարմնին:

—Դվազը (թել ներկելու մի տեսակ զեղ) կովի իւղի հետ շաղախում և քսում են վէրքին:

—Հաւատարապի ծծումբ, ժանգ և խոզի իւղ խառնում են, քսում բորոտի վրայ և զոլ թոնրում կանգնեցնում, յետոյ հանում լողացնում:

Դլխացաւ.—Եթէ արեան շատութիւնից է յառաջանում՝ տգրուկով արին են անում նստատեղուց:

—Դուխը սափրում են և օղին ու քացախը միասին խառնելով քսում վերան:

—Ձէթով ձուածեղ են անում և դնում սափրած գլխին:

Գորտնուկ.—Գորտնուկի թուխ համեմատ զարի ածում են ոչխարի ճզած երիկամուռքի մէջ և թաղում տան շէմքի տակ:

—Լուսնի նորին գորտնուկը համարում են և ասում.

Լիսինը նոր՝

Գորտնուկը չոր:

Նւ այս կրկնում են 7 օր:

—Մածուն են քսում և սև շանը լիզել տալիս:

—Գորտնուկի թուով զարի և աղի կտորներ են վերցնում և տանում թուրքի գոռում թաղում ասելով՝

Դու աի չըքուի,

Գորտնուկն ընտի:

—Գորտնուկի թուխ համեմատ քարեր են լցնում մի շորի մէջ

և տանում մի ուրիշի տան մէջ կամ ճանապարհի վրայ վայր ձգ-
 դում: Գորտնուկն անցնում է այդ շուրջ վերցնողին:

—Վառած փայտից դուրս եկած ջրից քսում են գորտնուկի
 վրայ մի քանի անգամ:

—Թզի կաթ են քսում:

Դեղնութիւն.—Կոծոխուրը ծեծում են և նրանից ստացած
 ջուրն օրական երեք անգամ մի-մի բաժակ խմում:

—Հին սաթը ծեծում են, շորով մաղում և մի թէյի գդալա-
 չափ լուծելով սառը ջրի մէջ՝ անօթուց խմում:

Դող.—Մեծած սխտորը, քացախը, օղին խառնում են և մի
 թէյի բաժակով խմացնում դողը բռնելիս:

—Սև բողկը քերում են, ջուրը քամում և անօթուց մի բա-
 ժակ խմում ու անմիջապէս նախանշում սառը կերակուրներով:

—Ֆեցգեանի փորը ջարդում են և մի բաժակ ջրով գիշերը
 «աստղալիս» (աստղերի տակ) դնում. առաւօտեան կտաւով քա-
 մելուց յետոյ հիւանդին խմացնում:

—Մի բաժակ թուռզ օղու մէջ մի քիչ կոտեմի սերմ են
 խառնում և անօթի ժամանակ խմում:

Թոքախտ.—Եթէ թոքերի ներքին մասն է վնասուած, դար-
 նանացում գարին մաքրում են, եփ տալիս և ջուրը հովացնելով
 խմացնում են երկու շաբաթ շարունակ, օրական թէյի չորս բա-
 ժակ և միշտ թարմ: Կաթնեղէն և թերխաշ ձու ուտեցնում: Եթէ
 մի քիչ թեթևութիւն է զգում՝ անօթուց անաղ խաշած 2—3
 կարմրախայտ ուտեցնում և յետոյ դարու ջուրը խմացնում, կէսօ-
 րին ոչխարի նոր մակըրթած պանիրն իրեն սխեռելով փոքր ինչ
 եփ են տալիս և ուտում ու շինուկը խմում:

Արին գալիս սիպեխը ստուերում չորացնում են, թէյի պէս
 պատրաստում և հովացրած խմում:*)

—Իշի կաթ են խմացնում:

Թունաւորութիւն.—խմացնում են մոխրաջուր:

—Կաթ են խմացնում:

—Մածուն և կամ կիտրոն են ուտեցնում:

—Սառը ջրով լուացւում են:

Լուծելի դէմ.—Միխակը եփում, ջուրը խմում են:

—Ուրցը, մեխակը և սուրճը միասին եփում և խմում են:

—Գիտորը մանրում են, մեղրով շաղախում և երեք առա-
 ւօտ անօթի ժամանակ ուտում:

*) Այս և մի քանի այլ դեղեր զբէ առաջ Յեննիքի Երզնանից, որ հեղինակ-
 էր եմք է գործադրում:

— Ուտեցնում են աղացած գիտորդ պինդ եփած ձուով:

— Բոված խոզակաղին են խմացնում:

— Մանրացրած ածուխ են խմացնում:

— Մատակի հում և թարմ կաթ են խմացնում անօթուց:

ԴՍԱՐՃԱԼՆ.— Կապոյտ կտու են վառում և քթին ծուխ տալիս:

— Ունարը կաթով եփում, խմում են:

— Շորը վառում են և քթի տակին ծուխ տալիս:

— Ծրագու են քսում քթի արմատին:

ԺԺԻ ՈՒՈՅՅԵ.— Դղումի միջուկը կաթնով եփում են և դնում ուտուցքի վրայ:

— Հացի միջուկը դինով եփում են և դնում ուտուցքի վրայ:

— Կտաւատը կաթով եփում և դնում են վերան:

— Թեղքի ծառի կեղևը շատ եփում են, մի քիչ զարու ալիւր աւելացնում, կրկին եփ տալիս և ապա դնում ուտուցքի վրայ:

— Գաղտնիկուտի արմատը լուանում, ծեծում, սոխի հետ խառնում, ջրով եփում, մի քիչ ալիւր աւելացնում, երեսին իւղ քսում և դնում կաթի շատութիւնից ուտած ծծի վրայ:

— Աղանու ծեծուր տաքացնում և դնում են ուտած ծծի վրայ:

— Սուր ջրում թրջած շոր են դնում:

— Խոզի երկկամուռքի ճարպը հալում են, հին բամբակի կըտորը նրա մէջ դադում և մի քիչ (մատնազուլ) հովացնելուց յետոյ դնում ուտուցքի վրայ:

ՍԱՐՄԻՐ ԵՎԱՄԻ.— Սև կատուի ականջը կտրում, մի քիչ սև մազ, դգմի ծաղիկը, մի քիչ սխտոր, մի գլուխ սոխ միասին ծեծում դնում են ցաւած տեղին:

— Իշի արիւն են քսում հէնց որ կարմիր քամու նշանները երևում են:

— Համեմի սերմը, ոչխարի կամ կովի լեարդի մի կտորի հետ ծեծում, դնում են ցաւած տեղին:

— Սուրը մի ձուի դեղնուցի հետ խառնում են և քսում վերան:

— Մխախտտի մեծ տերեւի վրայ մեղր են քսում և դնում վրան:

— Երկաթի ժանգ են քսում:

ԿԺԺԺԻ.— Ձուաձեղ են դնում վերան:

ԴԱՅԼԻ ԿԺԺԺԻ.— Տիւրու տերեւը լաւ եփում են և դնում կծուած տեղի վրայ:

— Յարդը եփում են և դնում կծածի վրայ:

ՍԱՐԻՆԻ ԿԺԺԺ.— Կարիճը ձգում են ձէթով լի շիշի մէջ և պահում, ապա պատահած միջոցին ածում են կարիճի կծած տեղի վրայ:

—Սառը ջրի մէջ երկար պահուած են:

Մեղրուի կծածի դէմ.—Մի սառը բան, դրամ, երկաթի կը-
տոր են դնում կծած տեղի վրայ և սեղմում:

—Քան կամ մածուն են քսում:

Շան կծածի.—Օղիով լուանում են, բամբակը օգտւմէջ
թաթախած դնում կծած տեղի վրայ:

—Տորոն, մօմ և խունկ միասին շաղախում և դնում են
կծուած տեղի վրայ:

—Կաթը միքիչ տաքացնելուց յետոյ մէջը միքիչ շիբ են ձը-
գում և երբ սկսում է շաղուիլ, հանում են շիբը, կաթը հովաց-
նում, շաքար աւելացնում և շորի վրայ քաշած դնում վէրքի վրայ:

—Նոյն կծող շան մազն են դնում վերան:

—Լորբին կիսում են և դնում կծուած տեղի վրայ:

Կատաղած շան կծածի դէմ.—Ալաքըլունք կոչուած միջատը
բռնում, ձգում են մի տեղ, որ սատակի և չորանայ. ապա նրան
փոշիացնում են, և դինով անօթուց խմում: Եթէ սխալմամբ այս
դեղից շատ են խմում, ջրխնած մածուն են ուտում:

—Կատաղած շունը մարդկանց կծելիս սղփանում են շանը,
երկու կտոր անում և կծուածներին նրանց միջով անցկացնում,
որ լաւանան:

Կողքացաւ.—Տաքացրած աղիւս կամ աղ են դնում:

Կտրուածի արիւնը կտրելու համար յարէթի վրայ միզում
են և դնում կտրուած տեղի վրայ:

—Շորը ալրում են և փոշին դնում կտրուածի վրայ:

—Շաքարի փոշին ամում են վերան:

Սրով կտրածի.—Սինամաքի կամ եարի քոլ կոչուած խո-
տը դմակի հետ խառնում, ծեծում են և դնում վէրքի վրայ:

—Շերամի բոժոժը իւղի մէջ դադում են և դնում կտրուածի
վրայ:

—Շաքարաւազ են ցանում վերան:

Կողքի կամ թիկունքի Ծակոց.—Տաքացրած աղ կամ ա-
ղիւս են դնում:

—Սև բողբը քերում, և սև կտաւի վրայ հաստ շերտով փը-
սում և դնում են ծակող տեղի վրայ, շորերով փաթաթում և
մինչև քրանելը անկողնում պառկում են:

Ստոռը քաշել.—Ոսկրացաւ ունեցողի համար ասում են, թէ
բժամա՞ ունի, և սափրիչներին եկոտոջ են դնել տալիս: Եկոտո-
ջը եզան եղջիւրն է, որի սուր ծայրի վրայ մի փոքրիկ ծակ է
արած: Այս գործիքը դնում են ոտի ցաւած տեղի վրայ բերանք-
սելայր և ծայրի ծակից ծծում, օգը հանում և իսկոյն մեղրա-

մոռով ծածկում։ Մի քանի բազմաթիվ յետոյ ասեղով ծակում են մոմը, որպէսզի ոչ մտնի սկոտոռիւն մէջ և յետոյ վերցնում, ուսած տեղը ամեկնով կտրատում և նորից սկոտոռը նոյն կերպ դնում և երբ վերցնում են՝ նա արեւնով լիքն է լինում։

Այս մի քանի անգամ կրկնելուց յետոյ՝ վերքը կապում են, պատուիրելով, որ երեք օր շարունակ զգուշանան թիւս և կծու կերակուրներէն։

Հազի դէմ.—Չոր թուզը կաթով եփում են, սառը շաքար խառնում, ուտեցնում։

—Սերկնիլի կորեղը կաթով եփում և խմում են։

—Սերկնիլի տերեւով թէյ են պատրաստում և խմում։

—Կովի կամ մատակի եփած կաթի մէջ հում ձուի դեղնուցը խառնելով խմում են։

—Երեք օր անօթուց մի մի բաժակ սաղի թարմ արիւն են խմում։

—Սառոյց են ուտում։

—Կտաւատի կամ կովի իւղ հալում են և անօթի ժամանակ խմում։

—Մեղր են ուտում։

—Գուռ կոչուած ծաղիկը եփում են սառը-շաքարի հետ և խմում։

—Իշի կաթ են խմում։

—Իւղ են խմացնում։

—Պանթափի կոչուած ծաղիկը (որից և դեղին գոյն են պատրաստում), եփում են և խմում։

—Ուղտի մէջ են խմացնում։

—Միժակը կաթնով եփում են և խմացնում։

—Գղպեղով թէյ են պատրաստում և խմացնում։

—Խունկը մանրում, ջրի մէջ ածում խմում են։

—Գղպեղը կաթի մէջ ածելով եփ են տալիս և խմում։

—Տաւարի աղբի կոյտը ծակում են և միջով երեք անգամ անցնում։

—Չալնը կտրուելու դէմ.—Հում ձու են խմում։

—Մորոված սոխ են ուտում։

—Լեզուի տակի երակից արիւն են անում։

—Գարնանացան դարին մաքրում, լուանում, եփ են տալիս ու ջուրը խմում։

—Այրի մանուշակը և լորենու ծաղիկը շուքում չորացնում են, թէյի նման պատրաստում և խմում։

—Նոյնը գործ են ածում և հազի դէմ։

—Չնորի նարնջոց.—Ծրագու են քսում ճաքճած տեղերին։

—Ձէքն ու մեղրամոմը եփում են և քսում ձեռքին:

—Ալիւրի թեփով կամ սպիտակ նաւթով լուանում են:

Ծիւնդի եարաւ.—Քիչ է պատահում. լինում է երկու տեսակ. որն և էգ. առաջինը բուժելի, իսկ երկրորդը գրեթէ անբուժելի է: Խոցի վերայ դնում են խոզի աղը:

—Մեխակը դնում են առամի տակ:

Մազերը երկարացնելու համար դիմում են հետեւեալ միջոցներին. խմորի համար գործածած ջրի աւելցածով և կամ համարածման ցողով լուանում են գլուխը: Մսի ճիւղ են ուտում: Հաւի փորոտիքի ճարպ, ինչպէս և խոզի իւղ, են քսում մազերին:

Մազերը թափուելու դեմ. թափուած մազերը կապում են ոտի սրունքին:

Ուրիշ գիւղ գնալիս իրենց գիւղից մի քար են տանում և առաջին անգամ լողանալիս ձգում լողանալու ջրի մէջ:

—Տուղտի արմատը եփում են և ջուրը գլխին ածում:

Մատը աչք ըլել.—Երբ մատի կամ ոտի վրայ սպիտակում, իսկ մէջ տեղը կապտում է, կապոյտ թիւն անեղով անց են կացնում վէրքի միջով և անասնի մի աչք դնում վերան, կապում:

Մատնաշունչ.—Թթիմոր կամ խորոված սոխ են դնում վերան, մինչև հասնում է, ապա սև ձութ, դմակ և այծի ճրագով միմեանց հետ խառնած և եփած:

—Մամոն են դնում:

—Կոտեմի ծաղիկը, փիփերթի կոկոմը շաքարի հետ ծեծում են և դնում մատի վրայ:

—Տաք մոխրի մէջ են կոխում մատը:

—Ձուի զեղնուցը ալիւրով շաղախում և դնում են մատի վրայ:

—Մածունը շաղախում են ալիւրով, վերան իւղ քսում և դնում մատի վրայ:

Մէզը կտրուելու դէմ.—Ծներեկի արմատը ծեծում, եփում և խմում են:

Մէջքացաւ.—Երբ մէջքը կոանում է և չի կարողանում ուղղուել, մէջքը բռնում քաշում են, մասաւած անում, խունկը, մեղրամոմը և ձիւթը միասին եփում, ծախում զինում, քաշում մի շորի վրայ և դնում մէջքին, այսպէս անփոխել թողնում ութն օր շարունակ:

—Միծական մանր կտորում են, եփում, կրակի վրայից վերցնում, մի քիչ շրէշ խառնում հետը, քսում մի շորի վրայ և կապում մէջքի ցւած տեղի վրայ:

Մկնատամ.—Օձունի խաշ-գաւաղանը (Սմբատ թագաւորի մահաբանը) քերում են, շաղախում և դնում մկնատամի վրայ:

—Առանձների կեդտ են քսում:

Մոլորոր. (ЧЕОТКА).—Ասան ջուր են ածում վերան, նախապէս մի որեկ մօր իւր հարս դնացած աղջկան նուէր տուած սակին ձգելով ջրի մէջ:

Մրսածի.—«Քարարադնիք» են անում, այսինքն կրակի մէջ քարեր կարմրացնելով ձգում են արդէն եռացրած ջրի մէջ և դրնում մրսածի վերմակի տակ, որպէսզի գոլորշիներով քրտնի:

—Մոռիով թէյ են պատրաստում և խմացնում, որ քրտնի:

—Ուրցը և հուշանը եփում են ջրով, մի քիչ թան աւելացնում, եռացնում. ապա մի աղիւս ձգելով կրակի մէջ սաստիկ կարմրացնում են. մի կաթնայ դնում մրսածի վերմակի տակ, այդ կարմրացրած աղիւսը դնում նրա մէջ, և յետոյ վերոյիշեալ ուրցի և հուշանի թանախան ջուրը ածում վերան, որ գոլորշիանայ և քրտնացնի մրսածին:

Մրսելուց փորն ուղշելիս ոչխարի աղըը լցնում են մի ամանի մէջ, լու տաքացնում, ածում մի պարկի մէջ և կապում փորին:

—Ղանթափի կոշուած ծաղիկը ջրի մէջ եփում են և խմացնում:

Ոջիւր կտըծելու.—Մագիկը, հինան և կովի իւղը միասին շագախում են և քսում զլիւին:

—Գլխին հաւի կամ խոզի իւղ և կամ անդիկ են քսում:

Պատառուածք.—Երբ երեխան շատ լաց լինելուց առաջը պատառում է, ձիւթը, մաստակը, խունկը, մեղրամոմը, զմուռը, հինան և մեղրը հաւասարաշափ և մի ձուի դեղնուց միասին խառնում, եփում, մի կապտուտյն շորի վրայ քսում և կապում են պատառուածի վրայ: Երկու օրը մի անգամ փոխում են:

Գլխի պատառուածք.—Շիրը կաթնով եփում են և դնում պատառուածքի վրայ՝ նախապէս լուսնալուց յետոյ, Մի քանի օրից ձէթ, մեղրամոմ, մաստակ և այծի ճրագու միասին եփում են և դնում պատառուածքի վրայ:

—Մանրած շաքար են ցանում պատառուածքի վրայ և ալանի ձուածեղ դնում վերան, օրը երկու անգամ:

Պորտը քաշել.—Պորտը բռնում են, մի քիչ բարձրացնում, ուրորում և յետոյ վերան հախու դնում: Եախուն պատրաստում են հաւասարաշափ խնկից, մեղրամոմից, կիւից (մաստակ) և սև ձիւթից, միասին եփելով:

Պորտը քիւով քաշել.—Փորին սառը ջուր են քսում, ձէթի մէջ թաթախած շորը դնում պորտի վրայ, վառում և խնկոյն քի-

լան (պուլիկ) բերանքսիվայր ծածկում վերան, մի քիչ յետոյ վեր-
ցընում են և վերոյիշեալ եախուն քցում վերան:

Ջերմ.—Արևածաղկի տերևները լցնում են օդու մէջ, դնում
արևի տակ, յետոյ խմում:

—Գարնանը առաջին անգամ գորտի կռկոցը լսելիս մի թել
երեք անգամ հանգուստում են և պահում, որ յետոյ ջերմ ունե-
ցողի վրայ բռնած արձակեն, որպէսզի վերջինս առողջանայ:

—Սափեաւ կոշուած խաղողի տեսակի արմատը եփում են
և $\frac{1}{3}$ —1 բաժակ անօթուց խմում:

—Զիլիկ-պուրնի կոշուած բոյսը, որ սովորաբար գործ են
ածում թիւ սեպտեմբու, եփում են, մի քիչ էլ ծծումը աւելացնում
և երեք առաւօտ խմում:

Ստամոքսի կատար.—Մատակի թարմ կաթ անօթուց խը-
մում են:

Վախի դէմ.—Վախեցածին արջի լեզի են խմացնում: Այս
նպատակով արջի լեզին չորացնում են և պահում են հարկաւոր
դէպքում գործածելու:

—Վախեցածի մէջը չորեքշաբաթ կամ ուրրաթ և կամ կիրա-
կի գիշերները դնում են աստղի տակ և առաւօտեան անօթուց
խմացնում (3 անգամ):

—Մանանան լուծում են կարմիր գինու մէջ և խմացնում:

Յրտի տարած.—Գուշի թրեքը տաքացնում են և դնում
ցրտի տարածի վրայ. երբ կաշին սպառակոտում (քայքայ-
ւում է), լուանում են և քացախով շաղախած ու փոքր ինչ տա-
քացրած հինայ դնում:

Փորացաւ.—Փորին օդի են քսում և վերան պղպեղ ցանում,
կապում:

—Աղաջրով տրորում են փորը և մի բաժակ կտաւատի ձէթ
խմացնում:

Երեխայի փորը ցաւելիս.—մէջքին սառը ջուր են ածում:

—Սառը ջրի մէջ աղ լուծելով քսում են փորին և մէջքին:

—Փռչիացրած խունկն ածում են կնոջ կաթի մէջ և խմաց-
նում:

—Կտաւատի ձէթ են խմացնում:

Փսխելու դէմ.—շաքար են ուտում:

Բաշալ.—Գիւղական տան առաստաղի մօտը, անդիկը, և
ձիւթը, սպիտակ մաստակը, խունկը, մեղրամոմը, մոյզ կարմիր
գոյնի ներկը հաւասարաշափ վերցնելով միասին եփում են և քը-
սում գլխին, նախաղէս օտարելով և երեք տեղից ածելիով կտրե-
լով, որ արին դուրս գայ:

Քառասուն օր շարունակ, օրը մի անգամ ստոր ջրով լուսնում են զլուխը և այս զեղից նորից քսում:

Բարխսեծ.—Քարի դիպչելուց առաջացած վերք—ծամոն են դնում:

—Թթխմոր կամ չորթան են դնում վերան:

—Յամաք թանը թիկնաքովի տերևների մէջ կլորում են, խորովում, քիչ հովացնում և դնում վերքի վրայ:

Քարխեծը լինում է երբ վառեկ ելած ձուի կեղևը կոխում են:

—Թթխմորի վրայ ձէթ են քսում և դնում վերան:

Բթից արիւն հոսելիս՝ կարելու համար չորացրած պիտանան, խունկը և շաքարը միմեանց հետ ծեծում են և քթախտի նման քաշում:

—Սարդի ոստայնը քաշում են քիթը:

Հոսոտ.—Խոզի իւղ, ծծումբ, կապոյտ քար և վառօդ հաւասարաչափ վերցնում են, խառնում, օծում մարմինը և գոլ թոնրում նստում:

ՄԱՀ, ԹԱՂՈՒՄՆ ԵՒ ՄԵՌԵԼՈՑ

Այս գլուխի հայ ազգաբնակութեան մեծագոյն մասն ևս հաւատում է, որ մահուան օրն էլ ճակատագրով նախասահմանուած է և որ ոչ մի միջոց չի կարող յետաձգել այն: Սակայն փոքրագոյն, համեմատաբար աւելի զարգացած մասն արդէն թերահաւատութեամբ է վերաբերում դէպի այդ ճակատագրութիւնը:

Ցանկանալով գուշակել, թէ հիւանդը կառողջանայ թէ կը մեռնի՝ խնամողները նայում են նրա աչքերին, եթէ ձախ աչքի բիրը հեռո՞հեռէ փոքրանում է, այդ նշան է համարում, որ հիւանդը չի առողջանալու:

Նախասահմանուած օրը Գարրիէլ հրեշտակապետը իջնում է հիւանդի մօտ, կանգնում ոտերի կողմը և, եթէ հիւանդը բարի, առաքինի է եղել, զբարի դէմքով՝ երևում նրան ու առնում հոգին, խսկ եթէ մեղաւոր է եղել, «չար դէմքով» է երևում: Հիւանդը զարհուրում է և խնդրում որ իրեն մի ուրիշ տեղ տեղափոխեն. այդ ժամանակ հրեշտակը անցնում է դէպի նրա սնարը և առնում հոգին: